

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ НА МІГРАЦІЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**Пудрик Д.,***к.е.н., Одеська митниця Держмитслужби*pudrykdenys.n@gmail.com**Квілінський О.,***д.е.н., доцент кафедри маркетингу, Сумський державний університет*a.kwilinski@london-asb.co.uk**Василина Т.,***студентка, Сумський державний університет*vasylynatanya@gmail.com

Посилення конкуренції за інтелектуальний капітал на світовому ринку спонукає країни уряди країн формувати сприятливі умови для міграції висококваліфікованих трудових ресурсів. Відповідно до міжнародних звітів з міграції все більших обертів набирає освітня міграція/ З огляду на це, уряди країн формують та оновлюють стратегії розвитку освіти з урахуванням наявних трендів та викликів функціонування світової економіки. На основі узагальнення результатів аналізу наукових досліджень у зазначеній проблематиці, авторами теоретично доведено взаємозв'язок між системою освіти та активністю міграційних процесів в країні. Метою статті є аналіз основних тенденцій розвитку системи освіти в країні та їх вплив на міграцію інтелектуального капіталу. У статті авторами проаналізовано позиції України за світовими індексами The Good Country Index та Global Innovation Index. Визначено, що порівняно з Німеччиною, Польщею та Чехією (найбільш популярні країни-призначення для імміграції вітчизняного інтелектуального капіталу) позиції України значно нижчі. Відповідно до даних Світового Банку коефіцієнт охоплення вищою освітою в Україні з кожним роком зростає. Результати дослідження свідчать, що Україна має широко розвинену систему освіти, у якій 75,5% від всіх вищих закладів вищої освіти мають державну форму власності. Це означає, що уряд України є основним гарантом у наданні доступу до якісної освіти. Схожі моделі має Німеччина та Канада, тоді як у Польщі та США питома вага приватних закладів вищої освіти переважає у загальній їх кількості. На основі аналізу статистичних даних, встановлено, що початок воєнно-політичних конфліктів спровокував відтік іноземних-студентів з України. Однак, починаючи з 2017 року кількість нових студентів-іноземців, прийнятих на навчання почало поступово зростати. Авторами доведено, що наявна асиметрія у міграції інтелектуального капіталу на світовому ринку обумовлюють необхідність оновлення державної освітньої політики з урахуванням сучасних реалій та викликів: глобалізаційних процесів, проникнення цифрових технологій у всі сектори економіки, загострення наслідків дії світових криз (фінансових, епідеміологічних, екологічних тощо).

Ключові слова: інтелектуальний капітал, освіта, вища освіта, професійно-технічна освіта, міграція, державна політика.

DOI: 10.21272/1817-9215.2020.4-21

ВСТУП

Посилення конкуренції на світовому ринку інтелектуального капіталу спонукає країни уряди країн формувати сприятливі умови для міграції висококваліфікованих трудових ресурсів. Відповідно до міжнародних звітів з міграції все більших обертів набирає освітня міграція. Для мігранта – це можливість отримати доступ до якісної освіти, що забезпечить його конкурентоздатність на ринку трудових ресурсів. Для країни-призначення – це можливість залучення нового інтелектуального капіталу в країну, що є основою її розвитку в майбутньому. З огляду на це, уряди країн формують та оновлюють стратегії розвитку освіти з урахуванням наявних трендів та викликів функціонування світової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Результати узагальнення наукових досліджень [1, 2, 4, 6-9, 11, 12, 14, 16] щодо підвищення ефективності системи освіти контексті управління міграційними процесами свідчать про наявність вагомого наукового доробку з даної проблематики. Слід відмітити, що як вітчизняні так і зарубіжні вчені наголошують на тому, що глобалізаційні процеси та інтернаціоналізація освіти призводить до прискорення міграційних процесів в країні.

Іредале Р. наголошує на тому, що у до 60-х років міграція висококваліфікованих трудових ресурсів, як правило, була вимушеною у наслідок політичних репресій та конфліктів. Однак, глобалізаційні процеси спричинили трансформацію мотивів міграції інтелектуального капіталу [11].

Науковці Артук Е., Док'є, Ф., Озден Т. та Парсонс К. у статті [8] доводять, що третина всіх міграційних потоків припадає на країни, що не входять до Організації економічного співробітництва та розвитку. Використовуючи гравітаційну модель авторами проаналізовано вплив освіти, історичну приналежність, гендерний фактор на міграцію інтелектуального капіталу.

Саравія Н. Г. та Міранда Дж. Ф. [14] доводять, що сучасний економічний розвиток базується на знаннях. З огляду на це, не задоволення потреб суспільства та наркомістких галузях у вищій освіти призводить до активізації міграції інтелектуального капіталу. Саравія Н. Г. та Міранда Дж. Ф. наголошено, що система вищої освіти є одним із каналом міграції трудових ресурсів із менш до більш розвинених країн. Вченими визначено, що можливість отримання високоякісної освіти провокує зростання обсягів відтоку мізків із країни. Це у свою чергу, негативно впливає на економічне та інноваційне зростання країни в майбутньому. З огляду на це, Саравія Н. Г. та Міранда Дж. Ф. наголошують на тому, що менш розвинені країни повинні впроваджувати інноваційні ідеї у розбудові системи освіти, розбудовувати мережі науково-дослідних лабораторій, нарощувати фінансування досліджень у стратегічно важливих галузях знань [14].

У роботі [9] китайський вчений Сао С. зазначає, що у період 1978–2007 рр. більше ніж 1 млн. осіб іммігрувало з Китайської Народної Республіки з метою отримання освіти та проведення наукових досліджень. Однак, лише чверть іммігрантів повернулись в країну. Автором наголошено, що з однієї сторони міграція сприяє трансферу нових знань та технологій, що необхідні для інноваційного розвитку країни. Сао С. доводить, що низький рівень заробітної плати, доступ дітей до освіти, рівень політичної свободи є основними мотивами відмови від повернення до країни. Сао С. доводить, що уряду Китайської Народної Республіки необхідно формувати сприятливу наукову культуру та забезпечувати соціальний розвиток науковців.

Вонг К. та Іп К. К., на прикладі Китайської Народної Республіки, досліджують вплив витоку мізків на рівень економічного розвитку, якість освіти та розподіл особистих доходів суспільства [16]. На основі емпіричних розрахунків Вонг К. та Іп К. К. доводять, що зростання державних витрат на світу, збільшення співвідношення викладач/студент призводить до зниження відтоку мізків.

Лю-Фаррер Г. досліджуючи мобільність китайських студентів до Японії приходять до висновку, що міжнародна освіта є одним із каналів відтоку мізків з країни [12]. При цьому автором наголошено на тому, що позитивним наслідком міграції студентів є отримання не лише передових наукових та інженерних навичок, а й можливість у подальшому використовувати їх лінгвістичні та культурні компетенції для налагодження співпраці між країнами [12].

Узагальнення результатів дослідження свідчать про взаємозв'язок між системою освіти та активністю міграційних процесів в країні. З огляду на це, подальших досліджень вимагає функціонування вітчизняної системи освіти та її вплив на відтік інтелектуального капіталу з країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз основних тенденцій розвитку системи освіти в країні та їх вплив на міграцію інтелектуального капіталу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до рейтингу The Good Country Index, який віддзеркалює рівень привабливості країни для мігрантів, Україна посідає 76 місце серед 153 країн. Даний індекс оцінює країни за такими вимірами:

- наука та технології;
- культура;
- міжнародна свобода та безпека;
- світовий порядок;
- планета та клімат;
- процвітання та рівність;
- здоров'я та добробут [15].

Слід відмітити, що вимір наука та технології містить такі складові: міжнародні студенти, експорт наукових періодичних видань, кількість публікацій у міжнародних журналах відповідно до SCImago, нобелівські лауреати, кількість патентів. За даною складовою Україна посідає перше місце в рейтингу серед досліджуваних країн. Однак, слід відмітити, що даний факт обумовлений методикою розрахунку даного індексу, оскільки всі показники порівнюються з ВВП на душу населення, обсяг якого в Україні є значно нижчим порівняно з іншими досліджуваними країнами. Відповідно до Global Innovation Index Україна у 2019 році посідала 47 місце серед 129 країн, що на 4 позиції нижче ніж у 2018 році. При цьому найвищі позиції Україна займає за складовою «знання та технологічний розвиток» – 28 позиція. Відповідно до профайлу України [10] за даним індексом сильними сторонами інноваційного розвитку національної економіки є:

1. Співвідношення учень/викладач.
2. Охоплення вищою освітою.
3. Працевлаштовані жінки з вищою освітою.
4. Генерація нових знань.
5. Кількість патентів.
6. Патенти на корисні моделі.
7. Витрати на програмне забезпечення.
8. Експорт ІТ послуг
9. Нематеріальні активи
10. Торгові марки.
11. Промислові зразки [10].

Зазначимо, що у рамках Global Innovation Index за складовою «людський капітал та наукові дослідження» Україна посідає – 51 місце. При цьому за обсягом витрат на освіту 48 місце, що нижче ніж у Польщі, Німеччині та Чехії (найбільш популярні країни-призначення вітчизняних мігрантів). За обсягом приведених витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи – 67 місце.

Відповідно до даних Світового Банку коефіцієнт охоплення вищою освітою в країні з кожним роком зростає. Узагальнені дані щодо динаміки зміни коефіцієнту охоплення вищою освітою та державних витрат на освіту представлено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Динаміка зміни коефіцієнту охоплення вищою освітою та державних витрат на освіту

Рік	Витрати на освіту % ВВП	Коефіцієнт охоплення вищою освітою	Рік	Витрати на освіту % ВВП	Коефіцієнт охоплення вищою освітою
2005	6,1	70,3	2012	6,7	81,7
2006	6,2	75,4	2013	6,7	80,2
2007	6,2	78,9	2014	5,9	82,7
2008	6,4	81,2	2015	6,6	82,3
2009	7,3	82	2016	5	82,6
2010	7,3	80,2	2017	5,4	82,9

Джерело: сформовано авторами на основі [17].

Відповідно до даних у таблиці 1 у 2017 році коефіцієнт охоплення вищою освітою становив 82,9%, тоді як у 2005 році – 70,3%. Однак, державні витрати на освіту поступово скорочуються, що частково спровоковано реформуванням освіти та впровадження принципів «університетської автономії» та «самофінансування». Крім

цього, наявні політико-економічні конфлікти обумовили перерозподіл державних коштів на відновлення стабільності в країні. Результати дослідження свідчать, що Україна має широко розвинену систему освіти. Так, відповідно до аналітичних даних World Higher Education Database [18] Україна має 225 державних та 73 приватних вищих навчальних закладів. Це свідчить про те, що головним гарантом доступу до освіти залишається уряд України. Тоді як, наприклад, в США 642 державних та 1478 приватних вищих навчальних закладів, що підтверджує факт дії ринкових законів на ринку освітніх послуг США. Зазначимо, що у Польщі питома вага приватних закладів вищої освіти вища ніж державних. У Канаді, навпаки, питома вага державних закладів вищої освіти становить 81%.

Зазначимо, що одним із показників якості вищої освіти є кількість закладів вищої освіти, що входять до світових рейтингів: QS Ranking, Times High Education, Shanghai тощо. Так, відповідно високо рейтингові заклади освіти є більш привабливими для студентів-іноземців.

Слід відмітити, що представленість України у даних рейтингах є значно нижчою ніж високорозвинених країн: США, Великобританія, Німеччина. Однак, входження вітчизняних закладів вищої освіти до світових рейтингів забезпечує акумулювання наявного інтелектуального капіталу та залучення нового, через студентів-іноземців. Динаміку кількості студентів-іноземців у закладах вищої освіти в Україні за 2010-2019 роки представлено на рисунку 2.

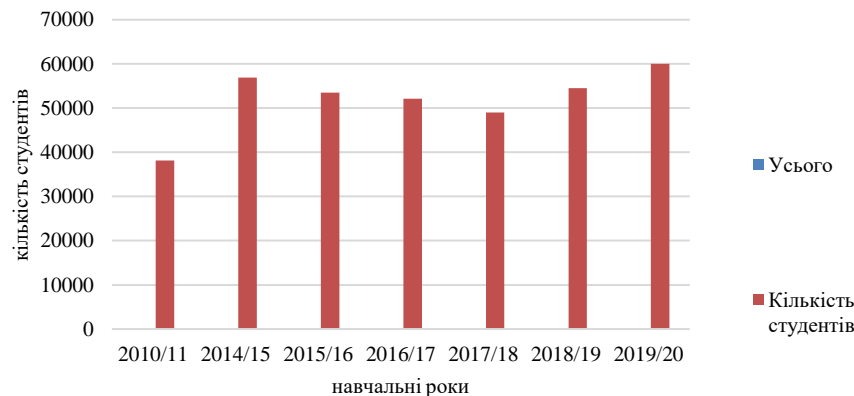

Рисунок 2 – Динаміка кількості студентів-іноземців у закладах вищої освіти в Україні за 2010-2019 роки

Джерело: побудовано авторами на основі даних [3]

Результати аналізу статистичних даних засвідчили, що початок воєнно-політичних конфліктів спровокував відтік іноземних-студентів. Однак, починаючи з 2017 року кількість нових студентів-іноземців, прийнятих на навчання почало поступово зростати.

Слід відмітити, що найбільша питома вага студентів-іноземців у вітчизняних закладах вищої освіти припадає на студентів із Індії – 14 333 осіб (таблиця 2).

Таблиця 2 – Кількість студентів-іноземців у вітчизняних закладах вищої освіти за географічним виміром у 2019 року

Країна походження студентів-іноземців	Кількість студентів-іноземців, осіб	З них жінок, осіб
Індія	14 333	4 984
Марокко	5 717	1 713
Азербайджан	4 668	888
Туркменістан	4 285	1 374
Нігерія	3 267	1 491

Єгипет	2 843	518
Туреччина	2 268	396
Ізраїль	2 110	513
Китай	2 041	764
Грузія	1 492	401

Джерело: побудовано авторами на основі даних [3]

Також, до ТОП-5 країн за походженням студентів-іноземців входять такі країни як Марокко, Азербайджан, Туркменістан та Нігерія. Слід відмітити, що спостерігається гендерна нерівність серед студентів-іммігрантів. Так, лише 17% припадає на жінок серед студентів-іноземців із Туреччини, 19% – із Азербайджану, 18% – із Єгипту, 24-37% – із Ізраїлю, Грузії, Китаю, Туркменістану, Марокко та Індії. Найвища питома вага жінок серед студентів-іноземців з Нігерії – 46%. Результати дослідження свідчать, що до початку пандемії мобільність студентів у країнах ЄС з кожним роком зростала за рахунок впровадження програм академічної мобільності. Відповідно до аналітичних даних Організації економічного співробітництва та розвитку найвищий відсоток іноземних студентів мав Люксембург – майже 48%. У всіх інших країнах ЄС цей відсоток мав значення у діапазоні від 10 до 17%, за виключенням Польщі, Греції, Литви, Іспанії та Словенії де цей відсоток був нижче 5% (рисунок 1) [13].

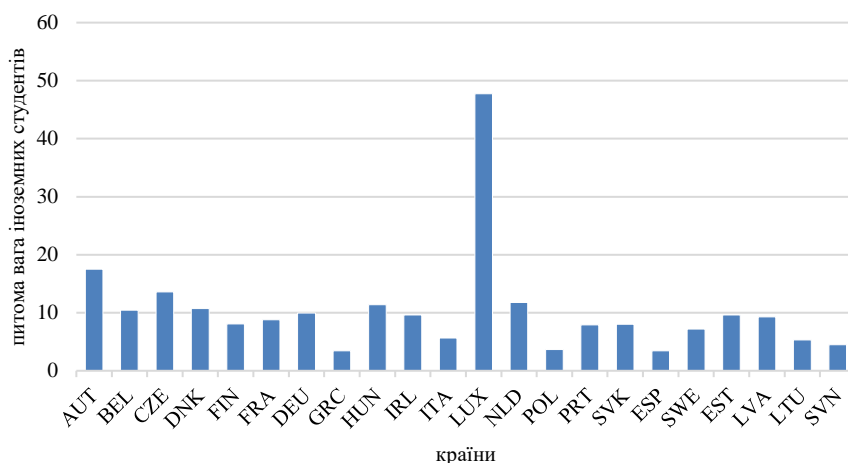

Рисунок 1 – Студентська мобільність у країнах ЄС у 2019 році

Джерело: побудовано авторами на основі даних [13]

Результати бенчмаркінг-аналізу засвідчили, що ефективна державна освітня політика сприяє обмеженню відтоку та залученню нового інтелектуального капіталу. Так, уряди високорозвинених країн формують спеціальні грантові програми освітнього та культурного обміну студентами, аспірантами та науковцями, що повністю або частково покривають витрати на перебування та подорож до країни призначення. На жаль Україна, досі не має власної стипендіальної програми для студентів-іноземців, окрім діючих програм у рамках двосторонніх угод про співпрацю між урядами країн.

Результати аналізу розвитку системи освіти та світових тенденцій сформували передумови для виявлення та узагальнення детермінант впливу на ефективність функціонування системи освіти в країні:

1. Цифровізація – можливості онлайн-мобільності без перетину кордонів; доступ до нових онлайн-технологій та їх інтеграція у навчальний процес.
2. Глобалізація – відкриття кордонів та вільне переміщення сприяє формуванню мультикультурного середовища, що має високу чутливість до конфліктів у наслідок соціальної нерівності; інтенсифікація конкуренції за студентів-іноземців.

3. Світові кризи – підвищення якості дистанційної освіти та підвищення цінності оф-лайн навчання приведе до зростання витрат на навчання, що ти самим обумовить загострення проблеми рівного доступу до освіти.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження свідчать, що ефективність державної освітньої політики впливає на рівень привабливості країни для студентів-іноземців. З іншої сторони, забезпечення рівного доступу до якісної освіти обмежує відтік молодого покоління з країни. Слід відмітити, що наявна асиметрія у міграції інтелектуального капіталу на світовому ринку обумовлюють необхідність оновлення державної освітньої політики з урахуванням сучасних реалій та викликів: глобалізаційних процесів, проникнення цифрових технологій у всі сектори економіки, загострення наслідків дії світових криз (фінансових, епідеміологічних, екологічних тощо).

SUMMARY

Pudryk D., Kwilinski O., Vasylyna T. The current trends and issues in the Ukrainian educational system: impact on migration of intellectual capital

Increasing competition for intellectual capital in the world market encourages governments to create favourable conditions for the highly skilled labour migration. According to international migration reports, educational migration is growing. Based on the generalization of the results of scientific research analysis, the authors theoretically proved the relationship between the education system and the migration processes activity in the country. The article aims to analyse the main trends in the Ukrainian education system development and their impact on the intellectual capital migration. In the article the authors analyse the position of Ukraine on the world indices The Good Country Index and Global Innovation Index. It is determined that in comparison with Germany, Poland and the Czech Republic (the most popular destination countries for immigration of the Ukrainian intellectual capital), Ukraine's position is much lower. According to the World Bank, the coverage rate of higher education in Ukraine is growing every year. The results of the study show that 75.5% of all higher education institutions have state ownership. This means that the Government of Ukraine is the main guarantor in providing access to quality education. Germany and Canada have similar models, while in Poland and the United States the share of private higher education institutions predominates in their total number. Based on the analysis of statistical data, it is established that the beginning of military-political conflicts provokes the outflow of foreign students from Ukraine. However, starting in 2017, the number of new foreign students admitted to study began to grow gradually. The authors prove that the asymmetry in the migration of intellectual capital in the world market necessitates the renewal of state educational policy considering modern realities and challenges: globalization processes, penetration of digital technologies into all sectors of the economy, exacerbation of global crises (financial, epidemiological, environmental, etc.).

Keywords: intellectual capital, education, higher education, vocational education, migration, public policy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брензович, К. С., & Немеш, Є. П. (2017). Міжнародна студентська міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток країн. *Економіка та суспільство*, 10, 32-36
2. Гринькевич, О. С. (2013). Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, (3), 254-264.
3. Державна служба статистики України. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Семів, Л. К. (2013). Освітня міграція як фактор розвитку територіальних міграційних систем: національний та європейський контекст. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, (3), 244-253.
5. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
6. Файсал, М. Л. (2019). Академічна мобільність українських студентів як показник міграційних процесів в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, (3), 118-122.
7. Філатов, В. М., & Ромашова, Я. В. (2014). Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків. *Ефективна економіка*, (2).
8. Artuc, E., Docquier, F., Özden, T., & Parsons, C. (2015). A global assessment of human capital mobility: The role of non-OECD destinations. *World Development*, 65, 6-26. doi:10.1016/j.worlddev.2014.04.004
9. Cao, C. (2008). China's brain drain at the high end: Why government policies have failed to attract first-rate academics to return. *Asian Population Studies*, 4(3), 331-345. doi:10.1080/17441730802496532
10. Global Innovation Index 2019. (2020). Ukrainian profile. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019/ua.pdf
11. Iredale, R. (2001). The migration of professionals: Theories and typologies. [La Migration des Cadres: Theories et Typologies] *International Migration*, 39(5), 7-26. doi:10.1111/1468-2435.00169

12. Liu-Farrer, G. (2009). Educationally channeled international labor mobility: Contemporary student migration from china to japan. *International Migration Review*, 43(1), 178-204. doi:10.1111/j.1747-7379.2008.01152.x
13. OECD. (2020). International student mobility (indicator). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.oecd.org>
14. Saravia, N. G., & Miranda, J. F. (2004). Plumbing the brain drain. *Bulletin of the World Health Organization*, 82(8), 608-615.
15. The Good Country Index. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.goodcountry.org>
16. Wong, K., & Yip, C. K. (1999). Education, economic growth, and brain drain. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 23(5-6), 699-726. doi:10.1016/s0165-1889(98)00040-2
17. World Data Bank. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org>
18. World Higher Education Database. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.whed.net/home.php>